

Таїни художнього тексту: Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ : Пороги, 2007. – С. 178 – 185.

Манич Н.Є. (м. Луганськ)

АНТРОПОЦЕНТРИЧНІСТЬ ПОЕЗІЇ МИКИТИ ЧЕРНЯВСЬКОГО

У сучасній літературознавчій науці активно функціонують такі поняття як метанатаратив, метажанр і метатема. Дана робота є спробою дослідити поезію відомого луганського письменника Микити Чернявського, зокрема проаналізувати антропоцентричність його лірики як метатему, що є одним зі стрижневих елементів метажанрової структури всієї творчості митця.

В історії української літератури, незважаючи на величезну кількість вже наявних наукових праць, присвячених творчості тих чи інших письменників, досі лишається чимало постатей, чий доробок заслуговує на дослідження та сучасну інтерпретацію. До таких митців належить і відомий луганський поет, прозаїк і публіцист Микита Чернявський (1920-1993). За майже 57 років творчого життя (перші вірші автора були опубліковані ще в 1936) з-під пера цього митця вийшло більше 20 збірок поезії, кілька масштабних романів і повістей, численні документальні нариси, оповідання, публіцистичні твори тощо.

Спадщина Чернявського є достатньо вагомою, щоб не лишитися поза увагою вчених: у різні роки в рецензіях, нарисах, передмовах, статтях і газетних замітках до неї зверталось багато науковців і письменників. Серед них такі, як І.Білогуб, М.Малахута, М.Ночовний, І.Савич, П.Будівський, М.Дубина, М.Щепенко, І.Низовий, Б.Степанюк, О.Неживий тощо. У межах дисертації спробу сучасного потрактування творчості Чернявського зробила О.Кулініч: предметом її дослідження були специфічні часопросторові структури, в яких відбивається історіософський світогляд письменника.

Проте доробок автора ще потребує подальшого детального вивчення та переосмислення з позицій новітнього літературознавства

Метою даної роботи є спроба дослідити антропоцентричність лірики Микити Чернявського та простежити, яке значення має дана метатема для організації метажанрової структури творчості письменника. Об'єктом дослідження було обрано збірку “Людиною бути” (Київ, 1977), оскільки в ній зібрано краші поезії, написані поетом протягом багатьох років, а також через те, що в цих творах метатема “людина” є провідною.

Поняття “метажанр” в українському літературознавстві є новим і на даному етапі недостатньо розробленим. Не заглиблюючись у теорію літератури, з огляду на обсяг та мету даного дослідження, зазначимо лише, що під метажанром, на наш погляд, слід розуміти формально-змістову єдність творів одного чи кількох

авторів, які на підставі наявності достатньої кількості спільних стрижневих елементів можуть бути розглянуті як цілісна структура. У даному випадку під формою мається на увазі не особливості якогось конкретного жанру, а скоріше риси, характерні письменницькому способу осягнення та зображення дійсності. Власне, саме на це вказує Н.Копистянська, розглядаючи поняття “жанрова система” (термін, яким дослідниця позначає подібне до метажанру явище): “Під час вивчення творчості письменника літературознавці зазвичай звертають увагу на жанри, але рідко це роблять у плані встановлення зв’язків між усіма жанрами, до яких звернувся автор, і розгляду кожного з них як частини системи, що визначається діапазоном його таланту, його суспільними й естетичними інтересами” [1, с.76]. Саме як таку системну одиницю, тобто як метажанр, можна розглядати більшу частину літературного доробку Микити Чернявського.

У цьому контексті важливим постає питання про те, які ж елементи виконують організаційну функцію в метажанровій структурі творчості митця. До таких елементів слід віднести перш за все *метатему* – “вічні” для письменника теми, які безпосередньо чи приховано, на рівні підтексту, присутні в прозі та в поезії Чернявського. Найчастіше в його творах можна зустріти наступні змістові доміанти – війна (точніше, Велика Вітчизняна війна, безпосереднім учасником якої був сам письменник), село (знов простежується зв’язок з біографією автора, який багато років прожив у сільській місцевості) і людина. Саме остання метатема є основною в збірці Чернявського “Людиною бути”.

Слушне зауваження щодо антропоцентричності зробила Г.Сиваченко в монографії, присвяченій експатріантському метароману В.Винниченка: “Тут можна було б звернутися й до історії української філософської думки ... Їй властива передусім орієнтація на людину, взяту в безпосередньому життєвому контексті, людину, яка стоїть перед одвічними проблемами життя, смерті, зла, взаємин з оточуючими тощо” [2, с.165]. У доробку Чернявського цей принцип реалізується чітко і послідовно. Певним чином це може бути зумовлене нелегкими життєвими обставинами, у яких формувався світогляд митця: Велика Вітчизняна війна, робота в підпільному польовому шпиталі під час німецької окупації, тяжке післявоєнне становище, бурхливі кореспондентські будні – все це навчило письменника безперервно досліджувати духовні сили людини, шукати витoki її вчинків і сенс її існування. Це “дослідження” людини стало певним чином завершальною метою всієї творчості Чернявського. Якщо окреслити одним словом загальну тему всієї його поезії і прози, то це слово – людина, у найрізноманітніших проявах її буття. Звісно, ця метатема виражається через конкретну тему в кожному окремому творі. Наприклад, тему роману Чернявського “Людам важче” можна визначити як події років Великої Вітчизняної війни. Проте автора не цікавить сама війна, у творі немає розлогих описів баталій чи коментарів щодо переміщення фронтів і військ. Письменник звертає увагу лише на ті події, які впливають на героїв, змушують їх розкривати свій справжній характер, дії персонажів цікавлять автора як відбитки внутрішньої боротьби людини, як індикатори її психологічного стану. Через це в романі

наявна велика кількість внутрішніх монологів, описів емоційних станів героїв, авторських роздумів щодо динаміки почуттів і відчуттів людини.

На прикладі досліджуваних ліричних творів розглянемо детальніше, як метатема людини реалізована в поезії Микити Чернявського.

Уже в назві збірки – “Людиною бути” – письменник дуже лаконічно формулює думку, яка є центральною для представлених у ній поезій: як би важко не було, за будь-яких життєвих обставин людина має лишатися перш за все людиною, не втрачати гідності, берегти духовні цінності. Тому рядки з вірша Чернявського “Забороняйте зраду” лунають ніби кредо гідного представника людського роду:

Сонце ж кричить крізь віки усі
В людські незгоди й труднощі:
– Забороняйте зраду красі
Неба, вітру і людяності! [3, с.44].

Не можна не помітити того, що письменник не просто фіксує свої ідеї, а намагається якнайточніше донести їх до читача, залучити умовного співбесідника до філософських роздумів над сенсом життя людини. Для цього Микита Чернявський обирає два шляхи. Перший шлях – безпосереднє звернення до реципієнта з певним закликком. Причому сухої декларативності поетові все ж таки вдається уникнути, що свідчить про справжню майстерність автора в роботі зі словом. Тому легко і в той же час вагомо лунають рядки:

Не мір людських чеснот з висоти
І вад не бери з висоти в персуді.
Лише тоді, коли в людях ти –
Будуть у тебе вrostати люди [3, с.31].

Другий шлях дещо складніший: провівши паралель між двома явищами за допомогою різних засобів образності (порівнянь, метафор), Чернявський лише наштовхує читача на певний напрямок роздумів, дозволяючи висновки робити самостійно. Подібну функцію в прозі письменника іноді виконує відкритий фінал (наприклад, у повісті “Каяття без вороття” [4]). У поезії ж автору часто вистачає кількох рядків, щоб окреслити цілу людську долю:

Як без цілющої вологи
Зернина прорости не може,
Так без любові та тривоги
Людина на людей не схожа,

Не чує сонця, ні повітря.
Одна в своїх поривах куцих
Стоїть хитається на вітрі –
Сусіди кажуть:
– Як лопуцьок [3, с.66].

Порівняння людини із зерниною неодноразово зустрічається в інших творах письменника (як ліричних, так і прозових), створюючи певний інтертекстуальний

зв'язок між ними. З іншого боку, така паралель дозволяє Чернявському об'єднати метатему людини через тему хліборобської праці з метатемою села. Таке поєднання не є випадковістю, оскільки через усю творчість автора стрижнево проходить ідея того, що лише людина, яка не відірвалася від власної землі та не втратила зв'язок зі своїм родовим та національним корінням, може зберегти у вирі життєвих обставин кращі душевні риси та моральні якості. Крім того, поет не припиняє розмірковувати над сенсом життя людини й доходить висновку, що її призначення – це щастя тих, хто поруч:

Посій мене, малу росиночку,
В досвітню зоряну росу –
Можливо, й я хоч крапельночку
Людині щастя принесу [3, с.59].

Ще один з найулюбленіших образів Микити Чернявського – це образ крил. Поет інтерпретує його як символ волі, творчості, чесності перед людьми й самим собою:

Дайте людині крила,
Справжні, з живого тіла.
І для польоту силу
Дайте – щоб полетіла.

Здійметься над землею,
Піде назустріч грозам, –
Потім судить про неї,
Міряйте душу й розум.

Справжня не побоїться
Блискавки і загину...
В крилах любов таїться,
В крилах живе людина [3, с.70].

Слід також зазначити, що людина в поезіях Микити Чернявського – не завжди ідеал, і письменник вказує на певну її недосконалість, але при цьому вважає це абсолютно природним явищем:

І притамаю в собі ту біду мою:
Людям відомо – всього не обнять.
Лиш у того, хто нічого не думає,
Крила ніколи в житті не болять [3, с.20].

У цілому автор намагається створити художній світ, у якому людина є чи принаймні має бути носієм позитивної енергії (ця риса взагалі характерна для ментальності українців), але не відмовляється він і від змалювання тих представників суспільства, які втрачають гідність, нищать духовні ідеали, що споконвіку плекалися людством як основа моральної поведінки. Таких осіб Чернявський презирливо називає “людцями”, бо вони насправді здрибніли та втратили розуміння свого призначення. У такому контексті негативної конотації

набуває лексема “міщанський”, що знов повертає читача до думки Чернявського про винятковість мешканців села як джерела справжньої духовності:

А простір навстріч викидає
З міщанської твані липкої
Нікчемних люців полохливих,
Що в затінках досі живуть [3, с.35].

Приділяє увагу Микита Чернявський і проблемі спадкоємності поколінь. На його думку, лише людина, яка сама є зразком моральності, носієм найвищих духовних цінностей та ідеалів, може виховати цілісну особистість, гідну поваги та любові інших:

Чи день погожий,
Чи лиха година, –
Ступивши вперше лячно за поріг,
Дитина знать повинна,
Що Людина
Її чекає в куряві доріг... [3, с.46].

Також поет трагедією вважає втрату національних традицій, оскільки в них закладалася справжня сутність людини, її прагнення до щастя, віра в добро й любов. Так, наприклад, у вірші “Весілля в автобусі” Чернявський із сумом змальовує свято, яке вже втратило первісну свою значущість:

Можливо, так мені здалося,
Що не забув старовину –
Любові видиво зійшлося
В коробку з вікнами тісну.
У ній замкнулось,
Задихнулось,
Своє приборкавши тепло,
Сердець людських не доторкнулось,
Од світу білого втекло.
Щасливу пару обікрало... [3, с.42-43]

В окремих поезіях автора метатема людини дуже тісно перплітається з темою творчого процесу письменника (чи будь-якого митця взагалі). У філософських роздумах Чернявський робить спробу знайти витoki творчості та доходить висновку, що й тут чільне місце належить людям:

Як тяжко-важко іноді буває,
Коли словесний голод наступа
І розбуялі думи обриває
Заїкуванням напровидь сліпа.

...Гукнуть у вись – німа задуха в грудях,
Шугнуть у невідь – навкруги стіна...
І йдеш тоді шукати слова в людях,
Мов у ріллі заплідненій зерна [3, с.72].

Любов письменника до людини дуже часто проектується на повагу до її праці, особливо до праці на землі. Це й не дивно, бо Чернявський, який багато років прожив у селі, не міг не розуміти, наскільки важливу справу робить звичайний хлібороб. Саме ця думка чітко простежується в наступних рядках поезії “Терновий кущ пахтить...”

А я,
У квітні
Чи в маю,
В негоду
Чи в ясну годину,
В усьому тому пізнаю
Тривожний голос рук людини [3, с.80].

Як було зазначено вище, надзвичайно важливим для людини Чернявський вважає зв'язок з Батьківщиною, причому для автора це не абстрактний простір географічної карти, а конкретний і цілком реальний куточок землі, де людина народилася, живе, працює заради теперішніх і майбутніх поколінь. Крім того, письменник зазначає, що справжня особистість має бути гідною свого рідного краю, черпати в ньому силу й натхнення:

Дай невсипущості краплю твоєї,
Часточку сили твоєї трижильної.
Хочу пройти зорьовою землею
В холод і спеку
Людиною сильною [3, с.11]

Ще однією рисою лірики Микити Чернявського слід вважати оптимістичність. Навіть говорячи про війну та смерть, він на перше місце висуває все ж таки перемогу життя та добра. Письменник щиро вірить у майбутню кращу долю людства й представників свого народу:

Нутром засвітять віків глибини,
Навпіл розкраяні шахтарями,
У повносиллі встане людина,
Яку філософи з ліхтарями
Колись шукали – не дошукались...[3, с.16].

Як висновок, слід зазначити, що тяжіння до антропоцентричності є типовим для творчості Чернявського, і тому ця змістова домінанта виступає як ідейно-художній стрижень, а отже, як елемент організації метажанрової структури доробку автора. У перспективі його твори мають бути розглянуті не лише у взаємозв'язках (як елементи однієї складної системи), а й у контексті розвитку всієї української літератури.

Бібліографічні посилання

1. Копистянська Н.Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.

2. Сиваченко Г.М. Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський “метароман” Володимира Винниченка: текст і контекст. – К.: Альтернативи, 2003. – 280 с.
3. Чернявський М. Людиною бути: Вибране. – К.: Дніпро, 1977. – 159 с.
4. Чернявський М. Батькові руки. – К.: Дніпро, 1989. – 335 с.